

שם המחקר: בין חילון לדתיות בישראל: הבדלים בין המלצותיהם של עובדים סוציאליים מוסלמים

ואימאמים בסוגיות של נישואין/גירושין ומשמורת ילדים הנוגעות לאנשים עם מוגבלות שכלית או

מחלת נפש

שנה : 2020

מס' קטלוגי : 890-175-2019

שם החוקר: לינה בדראן בהנחיית: פרופ' אריק רימרן

רשות המחקר: בית ספר לעבודה סוציאלית, אוניברסיטת חיפה

מגבלות המחקר

למחקר זה מספר מגבלות. ראשית, מדובר במחקר השלכתי עקיף שבו אנו בודקים תיאורי מקרים שרק מדמים מציאות. בפועל, כאשר עובדים סוציאליים מוסלמים נדרשים להגיש המלצה או תסקיר לבית הדין השרעי, ישנם משתנים נוספים שמשפיעים על ההמלצה שלא נבדקו במחקר, כמו הנוכחות הפיזית שלהם בכותלי בית הדין השרעי, והעובדה שהם מודעים לכך שמדובר בהמלצה מחייבת לבית דין, להבדיל מהמלצה שניתנת בהקשר של מחקר. בנוסף למגבלה זו בהקשר של תיאורי המקרים, המחקר כלל תיאורים על אנשים הגרים בגדה המערבית (שאינם בעלי תעודה כחולה) דבר שיכול להטות את השיקול והנטייה להמלצות בקרב נבדקי המחקר. שנית, המחקר בחן שלוש סוגיות בלבד, מתוך רבות שקיימות במציאות ועשויות להעיד אף הן על התנהלות העובדים הסוציאליים והאימאמים. כך למשל, תכננו לכלול במחקר ארבע סוגיות ולא שלוש: נישואין, גירושין, משמורת ילדים והולדת ילדים. למרות שסוגית הולדת הילדים רלוונטית מאוד במדינות ערביות כמו גם בחברה הערבית בישראל, בהיותה קשורה לדגש על המשכיות המשפחה, סוגיה זו אינה מגיעה לדיון בכותלי בתי הדין השרעיים (שיחה אישית עם כבוד השופט אבו-עובייד, אוגוסט, 2017), כיוון שהיא נחשבת, לפחות בישראל לסוגיה רפואית יותר. כתוצאה מכך לא היו תיאורי מקרים שהתייחסו לסוגיה הזו. סעיף 23 באמנת זכויות אנשים עם מוגבלויות מדגיש את הזכות להקמת משפחה עבור אנשים עם מוגבלויות מתוך הכרה בחשיבותה ובמקומה המרכזי בחייהם. סעיף זה קורא לביעור האפליה נגד אנשים עם מוגבלויות, תוך קידום הגנה עליהם והבטחת זכויותיהם, מתוך הבנה כי מניעת התאמה או הנגשה סבירה מהווה הפליה פסולה, וכן מתוך הבנה כי הגישה של אנשים עם מוגבלויות למערכות יחסים, לנישואים וכן להולדה וגידול ילדים אינה מובנת מאליה. מאחר שמדינת ישראל חתמה על האמנה, יש צורך במחקר עתידי אשר יבחן את הזכות להולדת ילדים בקרב אנשים עם מוגבלות שכלית או מחלה נפשית במדינת ישראל.

מגבלה השלישית היא שכיוון שמדובר בחברה במעבר, הדבר מעלה את הסבירות לרצייה חברתית, בין אם כלפי החברה הדתית והקולקטיביסטית ובין אם כלפי ההקשר האקדמי של המחקר – השפעה שאת כיוניה ועוצמתה קשה מאד להעריך.

רביעית, היישובים מהם השתתפו עובדים סוציאליים מוסלמים ואימאמים במחקר הנוכחי היו הומוגניים – דבר שמגביל את יכולת ההכללה ממצאי המחקר. רוב המשתתפים היו דתיים ולא היתה שונות ברמת הדתיות שלהם. מחקר עתידי צריך לכלול עובדים סוציאליים מאזורים שונים בארץ כדי לשקף את הגיוון במאפיינים בין האזורים השונים, כולל רמת דתיות.

לבסוף, רוב משתתפי המחקר בקרב העובדים הסוציאליים המוסלמים היו נשים מוסלמיות, נשים בדרך כלל מתוארות כדתיות יותר מהגברים, מה שעשוי להטות את ממצאי המחקר. בנוסף לוקה המחקר במספר מגבלות מתודולוגיות. ראשית, נוצר קושי בבדיקת רמת הדתיות בקרב העובדים הסוציאליים המוסלמים. הכלי ששימש לבדיקת רמת הדתיות, DUREL, מורכב מחמש שאלות, כך שהשאלה הראשונה בודקת את הדתיות הארגונית המתבטאת בתפילות במסגד. שאלה זו הינה בעייתית כי בחברה המוסלמית נשים וגברים דומים מבחינות רבות, למעט נוכחות במסגד. מחקרים מראים שנשים מוסלמיות וגברים מוסלמים אינם נבדלים מבחינת התפילות היומיומיות, חשיבות הדת בחייהם או קריאה או שמיעה של הקוראן, אך נמצא פער ביניהם בעניין ביקורים במסגד: נשים אינן מבקרות במסגד באותה תדירות כמו הגברים (Pew Research Center, 2015). על כן, השאלה אינה משקפת את רמת הדתיות בקרב נשים מוסלמיות.

השימוש בתדירות הביקור במסגד או חברות במסגד כאינדיקציה לאדיקות באותו אופן שבה הנוכחות בכנסייה משמשת במקרה של דתיות נוצרית. מחקרים מראים, שתדירות ההליכה לכנסייה משמשת אינדיקטור משמעותי וטוב לבדיקת רמת הדתיות בקרב הנוצרים (El-Menouar, 2014). אבל בקרב המוסלמים, לביקור במסגד יש תפקיד שונה בתכלית. ראשית, כאמור, בעיקר גברים הולכים למסגד. שנית, אדיקות מוסלמית קשורה לאללה באופן ישיר ואינה זקוקה למסגד או לאימאם כמתווך. אחת הבעיות עם תיקוף זה היא שהכלי הועבר לשלושה גברים ואישה אחת בלבד.

ה-DUREL אינו מדד מעמיק של דתיות, וחוקרים המעוניינים למדוד את הדתיות ביתר פירוט עשויים להידרש להשתמש בשילוב של מדדים נוספים. מגבלות אחרות של ה-DUREL קשורות לעובדה שדתיות היא נושא מורכב, ומתנהל ויכוח מתמשך על הגדרות ופרשנויות של דתיות מהותית. אלה נבדקים במקום אחר (Saffari et al., 2013).

בעיה נוספת הנובעת מתרגום פריטים מתרבויות דתיות אחרות היא שהתוצאות מתפרשות לעתים קרובות במסגרת מושגים של דתות נוצריות או מערביות. דוגמה שמבהירה את הפירוש המוטעה לממצא העיקרי במחקרים רבים לגבי האמונה החזקה והיציבה באלוהים בקרב המוסלמים שמדגיש עקביות האמונה לרוב המכריע של המוסלמים כדוגמת שאלה מס' 3 בכלי ה-DUREL. מוסלמים חילוניים, כמו גם מוסלמים אדוקים מאוד, יכולים להראות מידה זהה של אמונה מוסלמית, אך הם עשויים להיות שונים לגבי ממדי דתיות מוסלמית אחרת. לכן, אנו לא סבורים למצוא שונות רבה בעת שימוש באינדיקטורים כמו האמונה באללה (El-Menouar, 2014). מבחינה סטטיסטית, השימוש בשני קבצי SPSS נפרדים, אחד לנתונים הדמוגרפיים והשני לתיאורי מקרה, הקשה על חיבור בין שני הקבצים, כך שהיה קשה לחבר בין רמת הדתיות של העובדים הסוציאליים לבין המשתנים של תיאורי המקרים. לבסוף, השימוש במבחן חי בריבוע בעייתי כיוון שהוא חשוף ופגיע לגודל המדגם, בעוד שלנו יש מדגם קטן יחסית עם מספר קטן של מוגבלות שכלית.

לבסוף, ההבדל בין סוגי המוגבלויות מהווה מגבלה במחקר הנוכחי מאחר ואין הרבה פסקי דין סביב המוגבלות השכלית ההתפתחותית, לכן יש צורך במחקר עתידי שיחקור את העניין לעומק. אבל ברור שבסוגיה זו, כפי שעולה מהרמה האיכותנית האנקדוטלית של תיאורי המקרים, קיימים הבדלים (כפי שצוין לעיל). יש לציין שמחקר זה אינו משווה בין שני סוגי המוגבלות אלא פסקי דין המתייחסים אליהן. שתי מוגבלויות אלה נבחרו מאחר ויש ביניהן מכנה משותף, והוא קיומה של בעיה בשיקול הדעת לפי דת האסלאם כפי שהובא בתת פרק 4 בסקירת הספרות.

השלכות למחקר עתידי ולמדיניות חברתית

המחקר מדגיש את חשיבות ההתייחסות לרקע התרבותי והמסורתי של האדם עם מוגבלות ובעיקר משפחתו בהמלצות של עובדים סוציאליים. כפי שהראו ממצאי מחקר זה, למשפחה תפקיד מרכזי בחייהם של אנשים עם מוגבלות שכלית ומחלה נפשית בסוגיות הקשורות למשמורת ילדים ונישואין/גירושין. האמנה לזכויות אנשים עם מוגבלויות (United Nations, 2006) מדגישה בעיקר את זכויותיו של האדם עם מוגבלות. למשל, בסעיף 12 של האמנה מדגישה את זכותו לנהל את רכושו. בסעיף 19 היא מכירה בזכותו לקבוע היכן ועם מי יגור כדי להבטיח את זכותו זו, יש לקדם שימוש בחלופות לאפוטרופסות ובראשן הכרה בקבלת החלטות נתמכת כדי להבטיח את הזכות של כל אדם לשוויון ולאוטונומיה. האמנה מציינת בסעיף 23, את זכותו להקים משפחה וקוראת לביעור ההפליה כנגד אנשים עם מוגבלויות בכל הקשור לנישואין, משפחה, הורות ומערכות יחסים, בשוויון עם אחרים, כך שיובטח כי תוכר זכותם של אנשים עם מוגבלויות להינשא ולהקים משפחה. עובד סוציאלי העובד במדינה שחתמה

על האמנה מצופה לנהוג לפי רוח האמנה. מכאן, נוצר מצב בו עובדים סוציאליים מוסלמים העובדים במדינת ישראל נקלעים לסיטואציה שבה הם מתחבטים בהעדפות האדם עם המוגבלות ואלה של משפחתו. נושא מרכזי שעשוי להיבחן במחקר עתידי הוא באיזו מידה מתקיימת סתירה בין עקרונות האמנה הגלובלית לבין החלטות או המלצות העובדים הסוציאליים המתחשבים גם במשפחה וכיצד יש להתמודד עם סיטואציה זו לאור העובדה כי מעמדה של המשפחה הוא כה מרכזי בחברה הערבית.

סוגיה נוספת העולה מממצאי המחקר היא מידת הקשר ומידת המעורבות של מסורת המשפחה במקרים של מוגבלות שכלית או מחלה נפשית, במיוחד לאור העובדה שזו מעורבת מאוד בחייו של האדם עם מוגבלות. כפי שהראינו בפרק הרביעי, דת האסלאם כורכת את שתי המוגבלויות תחת אותן הגדרות, מה שגורם לבלבול בהבחנה ביניהן ובהבנתן. על כן, דרוש מחקר נוסף לבדיקת מידת ההבחנה של המשפחות בין שני סוגי המוגבלות ובחינת מידת מעורבותן באופנים שונים בהתאם לסוג המוגבלות.

הממצא לפיו עובדים סוציאליים דתיים לא נבדלים מעובדים סוציאליים פחות דתיים בהמלצותיהם מצביע על כך שגם אם קיים מתח בין ערכי המקצוע והאמנה לבין ערכי החברה שבה הם עובדים, מתח זה לא ניכר. יש בכך תעודת כבוד לעובדים הסוציאליים שלא ערבבו בין ערכיהם האישיים לערכיהם המקצועיים.

בהקשר זה נשאלת השאלה, האם צריכה ישראל ומדינות מערביות אחרות להעניק אוטונומיה משפטית לקהילות אתנו-דתיות על ידי הכרה רשמית בחוקים ובמנגנוני יישוב סכסוכים של אותן קהילות, במיוחד בתחום דיני המשפחה? שאלה זו, שנמצאת בליבה של מחלוקת הרב-תרבותיות במערב (במיוחד בכל האמור בשריעה), משכה את תשומת לבם של חוקרים, פעילים וקובעי מדיניות רבים. הדבר נקשר לשאלה נוספת: התאמות בין-תרבותיות מהוות אתגר מוסרי, במיוחד כשזכויות הקבוצה מתנגשות עם זכויות הפרט בתוך קהילות אלו.

כשמתרחשת התנגשות כזו, אילו זכויות צריכות לגבור? ומה על המדינה הליברלית לעשות – לשבת בצד בשקט או להתערב כדי להגן על יחידים מפני "דיכוי" תרבותי פנימי? (Sezgin, 2010). מחקר עתידי שייערך בישראל יוכל להתמקד בחקר ההתמודדות של קבוצות שונות המתמודדות עם אתגרים אלה, ובכלל זה לא רק עובדים סוציאליים אלא גם אימאמים וקאדים, ולהציע דרכים להתגבר על ההתנגשות.

מלבד תרומתו התיאורטית והשאלות שהוא מעלה למחקר עתידי, המחקר הנוכחי נוגע משמעותית להכשרת עובדים סוציאליים ותכנון מדיניות חברתית. נושאים שקיימת בהם זיקה לדת כדוגמת משמורת ילדים, נישואין וגירושין מהווים אתגר מקצועי בפני העובדים הסוציאליים. על כן, מוצע לפתח קורסים לימודיים החל מלימודי התואר הראשון והשני באוניברסיטאות ובמכללות שיספקו ידע והכשרה לעובדים הסוציאליים בתחומים בהם הם

נתקלים כאשר קיים מתח מקצועי מובנה בהתנגשות תרבותית. נושאים אלה יכולים לכלול, מעבר לסוגיות שנבחנו במחקר, גם סוגיות כגון אימוץ ילדים עם מוגבלות וכן הפלות בשל מומים המתגלים בעובר. העלאת המודעות בקרב העובדים הסוציאליים לרב-תרבותיות החל בשלב הכשרתם בלימודים עשוי להגביר את רגישותם התרבותית ולצייד אותם בכלים מקצועיים להתמודדות.

לבסוף, לאור הזיקה החזקה בין הדת ונושא המוגבלויות באופן כללי, קיים צורך בפיתוח תכניות משותפות לתיווך בין העובדים הסוציאליים ואנשי דת או מנהיגים תרבותיים אחרים – כמו אימאמים במקרה של החברה הערבית-מוסלמית בישראל. תכניות אלה יהוו ערוץ תקשורת בסיסי שדרכו כל אחד יוכל ללמוד על עבודת הצד השני. מפגשים קבועים בין נציגים מכל קבוצה יביאו להבנה הדדית על העבודה והתרומה של כל צד בעניין המוגבלות: האימאם יתרום את חלקו הדתי והעובד הסוציאלי את חלקו המקצועי. כמו גם, מפגשים משותפים של שני הצדדים עם הקהילה יוכלו לגרום לאנשים עם מוגבלות ולמשפחותיהם להרגיש שהם נמצאים במעטפת המכילה את הצרכים השונים שלהם וכך יוכלו לקבל מענה הולם יותר שיתרום בטווח הארוך להתמודדותם עם המוגבלות.

- [לפריט המלא](#)
- [למאגר המחקרים של קרן שלם](#)
- [למאגר כלי המחקר של קרן שלם](#)